ISSN 1694-7681

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА

КОПИЯ ВЕРНА
Ученый секретарь

DOI:10.26104/IVK.2019.45.557

Байтокова А.С.

ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН «ФУДЗИЯМАДАГЫ КАДЫР ТҮН» ЧЫГАРМАСЫНДАГЫ ЖАЛПЫ АДАМЗАТТЫК БААЛУУЛУКТАРДЫН ТАРБИЯЛЫК РОЛУ

Байтокова А.С.

ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РОЛЬ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В ПРОИЗВЕДЕНИИ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА «ВОСХОЖДЕНИЕ НА ФУДЗИЯМУ»

A.S. Baitokova

UNIVERSAL HUMAN VALUES AND THEIR ROLE IN EDUCATION OF THE WORK BY CHYNGYZ AITMATOV «THE ASCENT OF MT FUJI»

УДК: 371.82/821.0-85

Макала учурдагы актуалдуу проблемалардын бири болгон жаш муундардагы жалпы адамзаттык баалуулуктарды калыптандыруу маселесин чагылдырат. Өзгөчө азыркы ааламдашуунун учурунда баалуулуктарга кайрылуу олуттуу маселелерден жана учур көйгөйлөрүнөн болуп эсептелинет. XXI кылымда жаш муундарда жана жалпы эле коомчулукта баалуулуктардын алмашуусу байкалууда. Мына ушундай жагдайларда жалпы адамзаттык баалуулуктардын жаш муундарды тарбиялоодогу ролу чоң экендигин белгилөөгө болот. Макалада Чынгыз Айтматовдун «Фудзиямадагы кадыр түн» чыгармасындагы жалпы адамзаттык баалуулуктар контент-анализ методу аркылуу анализденип, андагы адам абийири, чындык, акыйкаттуулук, мээримдүүлүк, адамгерчилик сыяктуу чыгарманын мазмунунда чагылдырылган жалпы адамзаттык баалуулуктардын адамды тарбиялоодогу ролу көрсөтүлөт. Макала келечек муундар жана аларды тарбиялоо, калыптандыруу процессинин катышуучусу, келечектин куруучусу милдетин аткарган болочок мугалимдер үчүн жалпы адамзаттык баалуулуктардын маани-маңызы жөнүндөгү маселени козгойт.

Негизги сөздөр: *адамзат, баалуулуктар, адамгерчилик, адеп-ахлак, уят, мугалимдер, контент-анализ, чынчылдык.*

Статья рассматривает проблематику воспитания молодежи и формирование общечеловеческих ценностей. Это одна из актуальных проблем современности, которая особенно значима в эпоху глобализации. В XXI веке уже прослеживаются новые тенденции относительно роли ценностей у молодого поколении и в обществе в целом. В статье речь идет о роли воспитания общечеловеческих ценностей в молодом поколении в нынешних условиях на примере произведения Чингиза Айтматова «Восхождение на Фудзияму» с использованием метода контент-анализ. Результаты анализа показали степень значимости ценностей таких как, совесть, истина, справедливость, доброта, человечность, содержащихся в тексте произведения и их роль в воспитании ценностей общечеловеческого характера в человеке. В статье раскрываются такие проблемы, как воспитание будущего поколения, процесс формирования и непосредственное участие, значение общечеловеческих ценностей для будущих учителей, которым предстоит задача участвовать в этих процессах.

Ключевые слова: *человечность, ценности, гуманность, нравственность, совесть, учителя, контент-анализ, честность.*

The article touches upon the problems of youth education and the formation of universal values, one of the pressing problems of our time, based on Chingiz Aitmatov's "Ascent to Mt. Fuji" by means of analysis using the method of content analysis. The article focuses on the role and purpose of universal values in the works of Chingiz Aitmatov in educating the future generation and future teachers. The article considers the problems of youth education and the formation of universal values. This is one of the urgent problems of our time, which is especially significant in the era of globalization. In the 21st century, new trends can be traced regarding the role of values among the younger generation and in society as a whole. The article deals with the role of educating universal values in the young generation in the present conditions on the example of Chingiz Aitmatov's work "Ascent to Mt. Fuji" using the method of content analysis. The results of the analysis indicate the degree of significance of values such as conscience, truth, justice, kindness, humanity, contained in the text of the work, and the role of educating universal values in a person. The article reveals such problems as upbringing of the future generation, the process of formation and direct participation, the value of universal human values for future teachers, who will directly particicpate in these processes.

Key words: *humanity, values, humanity, morality, conscience, teachers, content analysis, honesty.*

Улуу жазуучу Чыңгыз Айтматовдун ар бир чыгармасынын учурдагы жаш муундар, өзгөчө келечек муундарга таалим-тарбия берүүчү болочок мугалим үчүн тарбиялык ролу чоң мааниге ээ экендигин белгилөөгө болот.

DOI:10.26104/IVK.2019.45.557

Ушул өңүттөн алганда "Фудзиямадагы кадыр түн" чыгармасынын мазмунуна анализ жүргүзүүдө, жалпы адамзаттык баалуулуктардын канчалык деңгээлде басымдуу экендигин көрүүгө болот. Аталган чыгармага адабияттын деңгээлинде мурда дагы анализ болуп келген, бирок илимий педагогиканын алкагында контент-анализ методун колдонуу менен чыгармадагы жалпы адамзаттык баалуулуктарга анализдин жүргүзүлбөгөндүгү жана аларга карата илимий педагогикалык көз караштан анализдин жетишсиздигин тастыктайт.

Азыркы билим берүүдө жана гуманитардык илимдерди изилдөөдө кеңири таралган заманбап изилдөө методдордун бири болуп контент-анализ эсептелет. "Контент" – англис тилинен түзмө түз которгондо мазмун дегенди билдирет. Контент-анализ методу текстте чагылдырылган идеялардын мазмунун анализдөө менен объективдүү жыйынтыктарды алууга өбөлгө түзөт [4, 131-б.].

Жазуучунун "Фудзиямадагы кадыр түн" чыгармасынын мазмунун алсак, "Ч.Айтматовдун чындыктан баш тартпаган каармандары окурмандардын аң-сезимине, жан дүйнөсүнө жакшылыктын үрөнүн сээп, адамгерчиликтин нурларын күн шооласындай чачыратып, келечектин айкын жолуна чакырат" [3, 36-б.].

Адилдик, чынчылдык өңдүү жалпы адамзаттык баалуулуктарды өз канына бекем синирген мугалим Айша апа өзү окуткан балдарынын сезимине жакшылыктын үрөнүн септим деп бекем ишенген, тилекке каршы ошол чынчыл, ак-эдил мугалим окутуп, тарбиялаган балдардын ичинен бирөө, экөө гана чыныгы адамдык сапаттарды алып чыкпаса, аларда адамга тиешелүү болгон баалуулуктардын азайгандыгына, окуучулары менен болгон көп жылдан кийинки жолугушуусунда бир кезде өзү тарбиялаган балдардын кул-мүнөзүнүн өзгөргөндүгүн байкайт. Ошондогу балдардын арасынан мугалимдин үмүтүн жандырган, адамдык баалуулуктарга эгедер саналуу балдардын ичинде Сабыр да бар болчу. Сабырды түйшөлтүп ойго салган нерсе адам баласы кантип чыныгы адам болот.

"Эзелтен чечилбеген улуу талаш,
Канткенде адам уулу адам уулу адам болот? - деп түйшөлөт [1, 481-б.].

Ооба, эзелтен бери эле бул дүйнөдөн нечендеген улуттар, канчалаган даанышмандар, ойчулдар, окумуштуулар, хандар, бектер өттү жана адамзат кандай гана алаамат согуштардын күбөсү болду, бирок тилекке каршы "Канткенде адам уулу адам болот?" - деген суроо, бүгүнкү учурга чейин чечилбей келет. Демек, адам өмүрүндө кандай гана кыйынчылыктар болбосун, кандай гана кайгы келбесин адамдык сапатты жоготпоо керек жана адам пендеси нечен түрдүү мүшкүлдөргө кабылбасын анын адамдык абийиринин таза бойдон сакталышы, кайсы кылым, кайсы доор, кандай кызмат болсо да адамдын адам бойдон калуусу зарыл деген ойду туюнсак болот.

Улуу ойчул, чындык, боорукерлик, мээрмандыкты абстрактный гуманизм деп сындаган Осипбай Татаевич жөнүндө: "Көк асманга ысмым жалын менен жазыларын кудайдан тилейм! турмуштан күткөнүм, өз бактым үчүн шарт түзүү". – деп ымандай сырын айтат [1, 470-б.]. Демек, бул адам мансап кууган, керт башынын гана кызыкчылыгын ойлогон, илимди каалагандай калчаган адам, ал үчүн жашоодогу чындык, боорукерлик, мээрмандык, гумандуулук, адилеттүүлүк, адеп-ахлак сыяктуу жалпы адамзаттык баалуулуктар түккө да турбайт. Анын илимге жулунганы деле атак-даңк үчүн этеп бирдеме кылып диссертация жазымыш болуп өзүн жасалма алып жүргөн адамдын образын берет. Автор бул жерден илимди жазыш үчүн дагы адамда жалпы адамзаттык баалуулуктар: маңдай тер агызуу башкача айтканда *эмгекчилдик, адеп-ахлак,* жазган иши үчүн аны окуган адамдар жана келечек муун алдында терең жоопкерчилик болуусун тастыктап, тилекке каршы биздин коомдо болуп жаткан илимге карата терс көрүнүштөрдү Анвардын пикири аркылуу төмөндөгүчө билдирет: "Ой, арам-адал экенин ким текшерип жатыптыр, бүгүн керек деген темага шилтеп салсаң андан аркы ырыскы өзү эле келе бербейби..." [1, 466-б.].

Илимди топ таштай ойноткон, керек болсо диссертацияны сатып алууга чейин даяр, адамзаттын жашоосундагы *абийир, тазалык, чындык, эмгекчилдик* деген баалуулуктарды унутуп койгон илимпоздор, тилекке каршы биздин замандан да чыкпай койгон жок.

Илимге чыныгы таза мамиленин жоктугу учур көйгөйлөрүнүн бири экендиги жөнүндөгү ойлор, чыгарманы жараткан авторлордун көңүл чордонунан орун алат. Адам абийиринин тазаланышына илимдин, окуткан балдардын, коомчулуктун, журттун алдында жоопкерчиликти сезип, жаш муундарга таза үлгүнү көрсөтө алган, диссертациялык ишти жөн гана атак-даңк үчүн эмес, кичине болсо дагы ойдун учугун улай тургандай керек деңгээлде жазуу талабын купуя сунуш кылат.

DOI:10.26104/IVK.2019.45.557

Ч.Айтматов турмушта эң башкы баалуулуктарды мээрмандыкты, чындыкты баса белгилеп, алардын адам турмушундагы ордун, чыгармадагы жөнөкөй каармандарынын бири мектептеги тарых мугалими Мамбеттин образы аркылуу берет. Мамбет: "Керт башынын кызыкчылыгын көздөп, мансап кууп, илимди топ таштай ойноткон, боорукерликти абстракттуу гуманизм деген Осипбайлар жат мага, турмуштан көздөгөнүм мээрбандык, чындык, тарбиялаган балдарым жазуучу, илимпоз болушпаса мейли, абийирдүү адамдар болсо болду, андан артык максатым жок", - дейт [1, 68-б.]

Мамбеттин образынан убагында Сабыр досуна карата жаңылыштык кетирсе да, андан адамгерчиликтин бийик парасатын, турмуштагы көптөгөн баалуулуктарды көрүүгө жана келечек муундар алдында, мугалимдик кесибине кылган терең жоопкерчиликти сезүүгө болот. Бүт күчүн, бүт өмүрүн окуткан балдарга жумшаарын, тарых сабагын жөн гана согуштардын хронологиясы катары эмес, эзелтен берки турмуш мектеби экендигин үйрөтүүгө аракет кылат. Адам баласынын өткөн өмүрү, баскан жолу таразага түшөрү, келечек муундар үчүн мурас кылар үлгү барбы, азыркы жашообуз адалбы, акпы деген ойлор, өз ишин дайыма чын ыклас менен орундатууга аракет кылган Мамбетти коштойт. Мамбет үчүн мугалимдик кесиптин баалуулугу, жаш муундардын алдында жоопкерчиликтүү кесип экенин анын Айша апага карата айткан сөзүнөн бамдоого болот: "Айша апанын чачы күнгө агарган жок, ар бир тал чачында ар кимибиздин тагдырыбыз бар", - дейт.

Жазуучу, чыгармада гумандуулук жөнүндө: "немец-француз ойчулу, врач, Нобель сыйлыгынын лауреаты, 20-кылымдагы Европа маданияты жөнүндө көп ой жүгүрткөн, философ Альберт Швейцер өзүнүн музыкалык дооронунан кечип, улгайганына карабай дарыгерликти үйрөнүп, Африкага барып атабабасы таанибаган адамдардын өмүрү үчүн күрөшөт", - деген Мамбеттин аңгемеси аркылуу таасын сүрөттөйт. Шаарда жашагысы келип, мансапка, бийликке умтулган Мамбеттин жолдошу Анвар: сасыган класста бокмурун балдарды эле окутуп жүрө бересиңби деп жемелеп, Мамбетти дагы Осиппайдай болсо деген ниетте, аны шаарга башка кызматка алып кетүү жөнүндө сөз козгойт. Буга жооп кылып, Мамбет: "Мен жөнүндө кам жебей эле койгула, агайындар!

Иттин ээси болсо, карышкырдын кудайы бар..." - дейт [1, 480-б.].

Улуу жазуучу жан дүйнөсүнүн байлыгы жок, демек, руханий баалуулуктарга эгедер эмес инсандар жөнүндө ойду Исабектин образы аркылуу ачык бере алган. Нары-бери тезек чампалагансып, тилди билбей, элдин үрп-адатын билбей туруп, бир окуп кала берүүчү, оригиналдуулугу жокко эсе, окурмандын жүрөгүнөн түнөк таба албаган, бир айда бирден маңызы жок китеп жазат деп билдирет. Таланты же ички дүйнөсүнүн байлыгы жок, эптеп бир деме жазымыш болуп, адабиятка илиниш үчүн жүгүргөн Исабектин образы менен автор турмушта материалдык байлыктан, акчадан да өйдө *адамгерчилик, уят* деген баалуулуктар бар экендигин эскертет жана таланты же руханий байлыкка ээ эмес, эптеп тырмышкан графоманды сүрөттөйт.

Бул чыгармада турмуштагы жалпы адамзаттык баалуулуктардын бири болгон чыныгы достуктун баалуулугу жөнүндө да сөз болот. Ырлары эскини эңсегендик, саясий ката деп, досторунун саткынчылыгына туш болгон Сабырдын трагедиялуу тагдыры ар бир окурманды ойго салбай койбойт. Бул жөнүндө окуянын катышуучусу Алмагүлдүн пикиринен баамдасак болот: "Эмне деген окуя, эмне деген шумдук...Эң ишенген жанындай көргөн досторуна жүрөк түпкүрүнөн чыккан сырын, жазган поэмасын окуп берсе, силердин бул эмне кылганыңар?! "Киши колдуу" болот дешчү эле, көрсө "дос колдуу" да болот экен да", - дейт [1, 465-б.].

Улуу ойчул адам баласынын турмушундагы чыныгы баалуулуктар: чынчылдык, достукка мамиле, адам абийиринин тазалыгы, адамгерчиликти Сабырдын тагдыры аркылуу баяндайт. Чыгармада адам абийири эки жолу сынга түшүп, сындалат. Биринчиси Сабыр менен болгон окуяда достуктун мизи кайтарылып, достордун бирөө трагедиялуу тагдырга туш болгондо туш тарапка качып кетишкенде, экинчиси тоодон кулаган таш менен кыйылган адам өмүрүнүн күнөөкөрлөрү жоопкерчиликтен качып турушканда сындалат.

Ооба, абийир таза болбосо кылган ишин бирөөгө шылтап коюп кете берген адамдар да аз эмес. Ошентип Туу-Чокунун башында адам абийирин ыйык туткан, кылган ишине жоопкерчиликтүү, адамзаттык баалуулуктарга эгедер Айша апанын үч окуучусу калды. Мамбет жана Досберген, Алмагүл чынчылдыктын, жоопкерчиликтин жана адамгерчиликтин Туу-Чокусунда калышты.

DOI:10.26104/IVK.2019.45.557

Төмөндө чыгарманын мазмунун анализдөө менен андагы жалпы адамзаттык баалуулуктардын кайталануу жыштыгын аныктаганбыз.

Жогоруда тексттин мазмунундагы жалпы адамзаттык баалуулуктардын басымдуу кайталанышы боюнча жалпы адамзаттык баалуулук деп тааныган адам өмүрүнүн баалуулугу жөнүндө – 10, диний ишеним – 14, боорукердик, мээримдүүлүк – 11, адам абийиринин тазалыгы, текстте – 27 жолу кездешүүсү менен чыгарманын өзөктүү бөлүгүн түзүп турат. Текстке жасалган контент-анализдин жыйынтыгында, бул метод аркылуу сөздөрдүн кайталануу жыштыгы аркылуу чыгармада жалпы адамзаттык баалуулуктарга канчалык деңгээлде басым жасалганын көрүүгө болот.

Турмушта эмнени жакшы дейбиз, эмнени жаман дейбиз, мына ушуну адам баласы ажыратып билгенде, жан дүйнөсүнүн тазалыгын жана адам напсисин бекем сактаганда гана адам уулу, адам боло алат.

Напси – бул жапайы жылкы сыяктуу аны үйрөтүү кыйын деп айтылгандай адам напсисин тарбиялоо, адамдарда жалпы адамзаттык баалуулуктарды калыптандыруу, каниеттүүлүктү тарбиялоо келечектин кечиктирилгис иши.

"Фудзиямадагы кадыр түн" чыгармасындагы жөнөкөй мугалим Мамбеттин, Айша апанын сүйлөгөн сөзү, мезгилдин оор сыноолоруна карабастан ыйык мугалимдик милдетин терең жоопкерчилик менен аткаруусу, балдарга кылган мамилесинен жаш муундар жана болочоктогу мугалим үчүн үлгү катары кызмат кылат. Аталган чыгармадан ар бир адам өзү үчүн баа жеткис көрөңгө, күл азык топтой алат жана чыгармаларда берилген адамдар ортосундагы гумандуулук, боорукердик, чынчылдык, адилеттүүлүк, мээнеткечтик, мекенин жана балдарды сүйүү, ыймандуулук, чыдамкайлык, атуулдук ариет, сабырдуулук сыяктуу баалуу сапаттарга үйрөнүү менен кийнки келечек муундарга өткөрүп берүүгө кенен мүмкүнчүлүк ала алат.

Адабияттар:

– Айтматов Ч.Т. Чыгармалар жыйнагы [Текст]: 3 т. / А.Ч. Айтматов. - Фрунзе: Кыргызстан, 1982. - 2-т. - 512-б.
2. Алимбеков А., Боркоев Б. Некоторые аспекты развития человечности у детей в кыргызской народной педагогике. / Республикалык илимий-теориялык журнал «Известия вузов Кыргызстана», №6. - Бишкек, 2018. - 138-142-бб.
3. Акматалиев А.А. Айтматовго таасирленүү [Текст] / А.А. Акматалиев. - Фрунзе: Мектеп, 1988. - 112-б.
4. Литвинова В.Ю. Методология разработки методик контент-анализа и сферы его применения в педагогической диагностике. / Известия Южного федерального ун-та. - 2006. - №9-2. - С. 131-134.
5. Тилекова Н.Д. Классикалык чыгыш адабиятынын үлгүлөрүн интеграциялап окутуу. / Республикалык илимий-теориялык журнал «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана», №3. - Бишкек, 2015. - 204-206-бб.

Рецензент: к.пед.н. Өмүрканова Ч.Т.

КОПИЯ ВЕРНА
Ученый секретарь